

Pracownia Studiów nad Buddyzmem
WYDZIAŁ ORIENTALISTYCZNY
UNIwersYTET WARSZAWSKI

Prof. zw. dr hab. Marek Mejer

Warszawa, 27.06.2020 r.

Ocena rozprawy habilitacyjnej dr Moniki Browarczyk pt.
Narrating Lives, Narrating Selves. Women's Autobiographies in Hindi,
Poznań, UAM – Kraków, Księgarnia Akademicka, 2019, str. 298,
ISBN 978-83-8138-079-9,
oraz dorobku naukowego Habilitantki.

Pani Monika Browarczyk studiowała indologię – ze specjalnością język i literatura hindi – na Uniwersytecie Warszawskim, gdzie uzyskała tytuł magistra w 1997 r. W 1999 r. uzyskała magisterium z socjologii Uniwersytetu Lancaster. W tymże samym roku mgr M. Browarczyk podjęła pracę w Pracowni Azji Południowej w Katedrze Orientalistyki Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, założonej i kierowanej (1999-2014) przez niżej podpisanego. W 2005 r. mgr Monika Browarczyk uzyskała na Uniwersytecie Warszawskim tytuł doktora nauk humanistycznych w zakresie literaturoznawstwa ze specjalnością „indologia” na podstawie rozprawy pt. *Inkongruencja komiczna w prozie satyrycznej hindi*. Opiekunem naukowym (promotorem) zarówno jej pracy magisterskiej, jak również pracy doktorskiej była prof. dr hab. Danuta Stasiak.

Habilitantka jest obecnie zatrudniona na stanowisku adiunkta w Zakładzie Azji Południowej Katedry Orientalistyki na Wydziale Neofilologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, gdzie wykłada język i literaturę hindi.

W starannie przygotowanym autoreferacie dr Monika Browarczyk wyszczególniła swoje dokonania naukowe, organizacyjne, dydaktyczne, translatorskie w okresie 2005-2019. Należy z uznaniem odnotować wielką aktywność naukową Habilitantki. Na jej dorobek naukowy składa się 18 artykułów, 3 recenzje, 2 przekłady na język hindi (wspólnie z Marią Puri), 28 referatów na konferencjach; ponadto jeden grant. Ta lista nie wyczerpuje bynajmniej całej działalności Habilitantki.

Jak zaznacza Habilitantka w swym autoreferacie, jej zainteresowania naukowe początkowo skupiały się na badaniu utworów satyrycznych w języku hindi. Tej tematyce poświęciła swoją rozprawę doktorską. Z czasem jednak swoją uwagę zwróciła w kierunku utworów napisanych w języku hindi przez kobiety, a w szczególności na ich autobiografie. Rezultatem długoletnich badań jest książka przedstawiona do oceny w postępowaniu habilitacyjnym jako główne osiągnięcie naukowe.

Książka dr Moniki Browarczyk pt. *Narrating Lives, Narrating Selves. Women's Autobiographies in Hindi*, Poznań, UAM – Kraków, Księgarnia Akademicka, 2019, str. 298, składa się z obszernego wstępu, czterech rozdziałów poświęconych omówieniu życia i twórczości czterech autorek, krótkiego podsumowania i bibliografii.

Zanim jednak przejdę do omówienia książki, w celu lepszej orientacji w jej zawartości, podam szczegółowy spis treści, którego brak znacznie utrudnia poruszanie się w jej gęstej materii. Z niewiadomych powodów Autorka (Wydawnictwo?) wymienia(ją) w spisie treści jedynie główne części książki – jak podano wyżej – bez wyszczególnienia licznych podrozdziałów, opatrzonych zawsze tytułami. Dopiero w trakcie lektury czytelnik może stopniowo poznać rozmaite tematy i wątki poruszane w pracy, wskazujące na bogactwo analizowanych zagadnień.

A oto szczegółowy spis treści książki dr Moniki Browarczyk pt. *Narrating Lives, Narrating Selves. Women's Autobiographies in Hindi*. (W oryginale tytuły rozdziałów i podrozdziałów wydrukowano wersalikami. Tu tłustym drukiem wyróżniono te części książki, które znajdują się w *Contents*. Pomijam tutaj *Acknowledgments* oraz *Notes on Transcription, Title Annotation, and Quotations*. W nawiasach podaję numery stron.)

Introduction

Critical mass of womanhood. Theory of autobiography and practice of autobiographical narratives in South Asia (13-78).

- Theoretical interventions (16).
- Women's autobiographical narratives from South Asia (29).
- Autobiographical narratives in Hindi from the late 19th c. (41).
- Hindi autobiographies by women post-independence (49).
- Women's autobiographies in Hindi from the mid 1990s (56).
- Texts selected for close reading in chapters one to four (75).

Chapter one

Double curse. A tale of a Dalit woman by Kausalya Baisantri (79-130).

- From untouchable to Dalit (85).
- Dalit literature in Marathi (91).
- Dalit literature in Hindi (94).
- Baisantri's autobiography (98).
- Tale of exclusion (104).
- Gendered oppression (114).
- Account of activism (120).
- Multifaceted 'self' (129).

Chapter two

Mrs Sharma turns writer. Maitreyi Pushpa's 'novelised' autobiography vs. 'classical' autobiography (131-167).

- From a 'novelised' autobiography... (136)

- ...To 'conventional' autobiography (150).
- Where 'novelised' and 'conventional' meet (159).

Chapter three

A woman called Prabha Khaitan. The autobiography of the self as the other (169-221).

- Khaitan's life (175).
- Khaitan's life narrative (177).
- Metaphorical idiom (182).
- An alter ego of the 'narrative self' (192).
- Feminine sexuality (202).
- Vocabulary of otherness (209).
- The political and the argumentative (215).

Chapter four

Caged mynah in search of a room of her own. Chandrakiran Sonrexa's autobiographical epic of every day (223-266).

- Sonrexa's life (226).
- Sonrexa's autobiography (232).
- Didactic flair (238).
- Service to others (243).
- Epic of every day (256).
- Style of writing (263).

Conclusions

Womanbeingness is foreignness (267-270).

Bibliography (271-294).

Primary sources

Secondary sources

A. Life writings by women in Hindi

B. Life writings from South Asia

C. General references

Index (295-298).

W pierwszym zdaniu obszernego, liczącego 65 stron Wstępu (*Introduction*), Autorka wyjawia powody, które skłoniły ją do podjęcia badań nad współczesnymi autobiografiami kobiet, napisanymi w języku hindi. Jak już wiemy, wcześniej zajmowała się badaniem utworów satyrycznych w języku hindi i temu tematowi poświęciła swoją rozprawę doktorską. Teraz, po lekturze kilku książek, autobiografii kobiet indyjskich, postanowiła zająć się tą właśnie literaturą. Autorka wymienia cztery książki, które wywarły tak znaczący wpływ na kierunek jej badań; są to:

Sister Jesme, *Amen: An Autobiography of a Nun*;
A. Revathi, *The Truth About Me. A Hijra Life Story*;
Nalini Jameela, *An Autobiography of a Sex-Worker*,
Baby Halder, *A Life Less Ordinary*.¹

Wymienione książki zdobyły wielką popularność w Indiach, zaś w tłumaczeniach na język angielski także poza Indiami, i reklamowane były jako głos przedstawicielek społeczności czy środowisk „pozbawionych głosu”.

Dalej, Autorka wyjawia motywy zainteresowania współczesnymi utworami autobiograficznymi skomponowanymi przez kobiety i przedstawia teoretyczne wyznaczniki charakteryzujące ten rodzaj literatury. Na plan pierwszy wybija się „złożona sytuacja narracyjna” utworów autobiograficznych, gdzie „autobiografia” stanowi, wedle słów Autorki, bezpośredni wyraz tożsamości, podmiotowości i sprawczości „autorów ze społeczności marginalizowanych” (zob. Autoreferat, s. 2). Autorka, poszukując oparcia teoretycznego dla swych badań, przyjęła teorię ‘ja narracyjnego’ (narrative self) jako najbardziej odpowiedniego narzędzia analizy i refleksji.

„Teoria narracyjnego ja – pisze w swym Autoreferacie (ibid.) – czołowa spośród performatywnych teorii autobiografii, zakłada, że na narrację autobiograficzną należy spojrzeć jako na aktywność twórczą, której celem jest konstrukcja ‘ja’ w tekście jako bytu integrującego rozproszone doświadczenia, wspomnienia, ale też cele, a ponadto uświadomione, jak i nieuświadomione intencje. Teoria ‘narracyjnego ja’ zakłada ciągły proces tworzenia tożsamości poprzez narrację i w ten sposób odnosi się do związku między narracją i tożsamością, do złożoności gatunkowej autobiografii oraz jej przynależności do fikcji i/lub literatury faktu, a także do obecności autobiografa w tekście w wielu rolach.”

Po nakreśleniu ram teoretycznych pracy, Autorka przechodzi do przedstawienia zarysu literatury autobiograficznej w Azji Południowej, począwszy od okresu wedyjskiego, śledząc przede wszystkim te utwory, których autorkami (rzeczywistymi lub domniemanymi) były kobiety.

Moją uwagę zwróciły odwołania (str. 31 i nast.) do wczesnobuddyjskiego tekstu kanonicznego w języku palijskim pt. „Pieśni (starszych) mniszek” (*Therī-gāthā*)². Według tradycji, autorkami pieśni miały być mniszki żyjące w czasach historycznego Buddy (ok. V w. p.n.e.). Wraz z bliźniaczym zbiorem „Pieśni (starszych) mnichów” (*Thera-gāthā*), których autorami mieli być mnisi, obydwie te teksty stanowią całość i opatrzone są wspólnym komentarzem (autor: Dhammapāla, a nie jak wydrukowano na s. 32: Dhammapalā). Nie da się ustalić źródeł obu tekstów ani precyzyjnie określić czasu ich powstania. Według opinii O. von Hinübera, wybitnego znawcy języka i literatury palijskiej, obydwie zbiory powstawały przez długi czas i wchłaniały strofy upamiętniające mnichów i mniszki żyjących w różnych

¹ Tłum. polskie: *Zapiski hinduskiej służącej*, Warszawa 2012.

² *Therīgāthā* (taki jest poprawny zapis tytułu – w książce często błędnie są zaznaczone diakrytyki) oznacza w języku palijskim dosł. ‘strofy (hymny, pieśni) starszych [mniszek]’, gdzie *therī* jest oznaką starszeństwa w Zakonie i używane jest także honorarycznie ‘czcigodna’ [ze względu na staż zakonny i doświadczenie].

czasach.³ Niemniej jednak, jak wykazał S. Lienhard, jest rzeczą niewątpliwą, że strofy odzwierciedlają poezję świecką swej epoki i że po części jest to liryka miłosna dostosowana do celów religijnych. Co więcej, „Pieśni (starszych) mniszek” – jak trafnie zauważa Autorka – jest pierwszym zachowanym zbiorem poezji skomponowanym przez kobiety w Indiach. Wysokie walory poetyckie pieśni okazały się niedościgłe dla poetek późniejszych epok.⁴ Tutaj jeszcze dodam dla informacji, że pierwszego polskiego przekładu z języka palijskiego oraz opracowania „Pieśni mniszek” dokonała Joanna Gruszewska.⁵

Przegląd literatury autobiograficznej jest mocno osadzony w literaturze przedmiotu, Autorka powołuje się na liczne prace specjalistyczne, obficie cytuje opinie badaczy zajmujących się daną problematyką. Długa lista autorów⁶ i, głównie, autorek utworów autobiograficznych skomponowanych w różnych językach, ułożona jest chronologicznie (zob. wyżej spis treści), a jej kulminację stanowią utwory w języku hindi powstałe w ciągu ostatniego ćwierćwiecza, tj. od połowy lat 90. ubiegłego stulecia. W tym podrozdziale (str. 56 i nast.) Autorka wymienia 15 utworów opublikowanych w ciągu dwóch dekad. Wybrane cztery utwory będą podstawą szczegółowej analizy w czterech kolejnych rozdziałach, poświęconych osobno każdemu z nich.

Autorka zastanawia się, jakie czynniki sprawiły tak nagły „wysyp” utworów autobiograficznych napisanych w języku hindi przez kobiety w połowie lat 90-tych i wyróżnia dwa takie czynniki: po pierwsze, uwidoczniał się narastający ruch emancypacyjny grup zmarginalizowanych („mniejszości”) w sferze publicznej obszaru języka hindi, a po drugie, rozszerzający się nieustannie dyskurs feministyczny („kwestie kobiece”), którego obecność stawała się coraz bardziej zauważalna. Ruchy emancypacyjne (str. 58) ujawniły się w sferze publicznej jako oddolne ruchy społeczne, a także jako kampanie polityczne na rzecz praw cywilnych, jak również w sferze intelektualnej re-ewaluacji kultury indyjskiej za pośrednictwem tekstów teoretycznych, edukacyjnych, krytycznych i literackich. Czynniki te pobudziły ruchy kobiet i wzbudziły zainteresowanie autobiografiami kobiet jako aktów identyfikacji i sprawczości. Autorka podkreśla szczególne znaczenie ruchu dalitów (zob. niżej), zwłaszcza w kontekście literatury, jako że utwory autobiograficzne stanowią niejako jądro literatury dalitów.

Autorka przechodzi w tym miejscu do zaprezentowania zwięzłego ogólnego zarysu rozwoju ruchu kobiecego w Indiach i jego obecności w sferze publicznej języka hindi jako czynników mających wpływ na przyjęcie przez kobiety piszące w hindi modelu biografii.

³ Oskar von Hinüber, *A Handbook of Pāli Literature*, Delhi 1997, §§ 103-108.

⁴ Op. cit., § 108. Autorka nie korzystała z tego opracowania.

⁵ Joanna Gruszewska, „Mniszki buddyjskie w świetle *Pieśni mniszek (Therīgāthā)*”, praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Marty Kudelskiej w Katedrze Studiów Porównawczych Cywilizacji, Wydział Filologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2019, str. 298. Tamże obfita bibliografia dotycząca miejsca i roli kobiet w buddyzmie.

⁶ Na stronie 49 (i przyp. 61) Autorka wymienia nazwisko Rahula Sankrityayany (Rāhula Saṃkrītyāyana, 1893-1953) i jego wielotomową autobiografię pt. *Merī Jīvan Yātrā* („Podróż mego życia”) i powołuje się na monografię Alaki A. Chudal *A Freethinking Cultural Nationalist. A Life History of Rahul Sankrityayan* (Oxford University Press, 2016), str. 49; należało wskazać str. 52-52, gdzie w tabeli I.1. autorka podała precyzyjnie tytuły i daty wydań 6 części dzieła w 4 tomach (1944-1994). Dzieło to ze względu na osobę autora i jego wielostronną aktywność na wielu polach zasługuje na baczną uwagę. W Bibliografii na str. 279 należy poprawić datę wydania książki Chudal: Chudal 2016 (a nie 2015).

Ważną rolę w rozwoju i propagowaniu literatury pisanej przez kobiety i o tematyce kobiecej (str. 60 i nast.) odegrało czasopismo *Hams*, w którym publikowano utwory i na łamach którego toczono żarliwe dyskusje.

Po tym długim, erudycyjnym wprowadzeniu, Autorka przystępuje do prezentacji czterech wybranych utworów, które podda wnikliwej analizie w kolejnych czterech rozdziałach (str. 75 i nast.). Tytuły rozdziałów podane powyżej w spisie treści zawierają imiona i nazwiska autorek i w pewien sposób charakteryzują omawiane postacie. Każdy rozdział poprzedzony jest dwoma-trzema mottami zaczerpniętymi z różnych utworów literackich, indyjskich i nieindyjskich. Rozdziały ułożone są chronologicznie, według daty publikacji danej autobiografii, od 1999 do 2008 roku. Różnorodna forma literacka i zróżnicowane strategie narracyjne przyjęte przez autorki omawianych autobiografii stały się podstawą dokonanego wyboru.

I tak, autorką pierwszej z omawianych autobiografii (rozdz. I, str. 79 i nast.) jest Kausalya Baisantri, dalitka, aktywistka, dla której kwestia kastowa jest silnym punktem odniesienia. Cięży na niej „podwójna klątwa” – jest dalitką i jest kobietą (str. 83). Autobiografie dalitów to „opowieści o cierpieniu”, świadectwo systemowej, zinstytucjonalizowanej opresji (str. 80 przyp. 2). Jak pisze Autorka (str. 80 i przyp. 3), termin ‘dalit’ (‘uciemiężony, uciskany, gnębiony’) na oznaczenie tych, których ortodoksja hinduska spycha na samo dno hierarchii społecznej,⁷ został świadomie wybrany w celu samookreślenia się i użyty przez liderów ruchu na rzecz równości społecznej. Terminu ‘dalit’ użył po raz pierwszy J. Phule, działacz maracki, a po nim rozpowszechnił B.R. Ambedkar, największy przywódca ruchu (str. 81).

Z ciekawości zajrzałem do kilku słowników języka hindi, aby sprawdzić znaczenia wyrazu, który został przejęty wprost z sanskrytu. W sanskrycie *dalita* znaczy ‘rozsadzony, rozbity, rozdarty (na kawałki), zdeptany, zgnieciony’. W języku hindi wyraz *dalit* zachował zasadniczo te same znaczenia (*Bhargava’s Standard Illustrated Dictionary of the Hindi Language*, 1964; *Platts, A Dictionary of Urdu, Classical Hindi and English*, ed. elektron. 2004); w słowniku *Oxford Hindi-English Dictionary* McGregora (1994) dodano znaczenie ‘oppressed (= uciemiężony)’; wielki słownik *Hindī-Rūsī Śabdakoṣ* (2 t., Moskwa 1972) podaje nieco inny zestaw znaczeń: ‘rozmyty, roztarty, rozdrobniony, rozkruszony; uciskany, gnębiony, uciemiężony, wyzyskiwany, zniszczony’; za to w nowym słowniku współczesnego hindi *Rajpal Advanced Learner’s Hindi-English Dictionary* (2 tomy, 2011, autor: Hardev Bahri) pojawiają się wyłącznie dwa znaczenia (podaję w brzmieniu oryginalnym): ‘1. oppressed or downtrodden (person), depressed (man); 2. member of a scheduled caste’. To drugie określenie – dosł. ‘członek kast [urzędowego] wykazu’ – jest oficjalnym urzędowym terminem, powszechnie używanym w Indiach na oznaczenie najniższych, wykluczonych grup społecznych.⁸

⁷ Inne określenia, takie jak ‘niedotykalny’ (‘untouchable’, hindi *achūt*, sanskr. *aspr̥śya*), ‘dziecko Boże’ (*harijan*), ‘[członek] kast urzędowego wykazu’ (*scheduled caste*) objaśnia Autorka na str. 85-87.

⁸ W książce dwojga autorów B.D. Metcalf & T.R. Metcalf, *A Concise History of Modern India*, 2nd ed., Cambridge 2006, w zamieszczonym słowniczku terminologii (Glossary, s. xxi) znajduje się definicja terminu

Autorka omawia pokrótce ruch dalitów, jego zróżnicowanie, po czym przechodzi do nakreślenia sylwetki Kausalyi Baisantri, bohaterki niniejszego rozdziału. Tu także Autorka objaśnia zmieniającą się terminologię donośnie do grup (kast) wykluczonych, zmarginalizowanych, uciemżonych – od ‘niedotykalnej’ do ‘dalitki’ – pokazując jak nazwa ‘dalit, dalicki’ stała się określeniem o charakterze polityczno-społecznym, wyrażającym zorganizowany ruch na rzecz obrony i godności klas uciskanych. Powstał nawet termin ‘świadomość dalicka’ (*dalit cetnā*) oraz ‘literatura dalicka’, którą definiuje się (str. 90) jako literaturę o dalitach, komponowaną przez dalitów mających świadomość bycia dalitami i reprezentowania dalitów. Dalej Autorka przedstawia zarys literatury dalickiej, której początki wywodzą się z kręgu języka marathi, aby następnie rozwinąć się w języku hindi.⁹

Przedstawicielką tej literatury jest Kausalya Baisantri, autorka autobiografii *Dohrā abhisāp* (‘Podwójna klątwa/przekleństwo’). Habilitantka przywołuje szereg epizodów opisanych przez Baisantri, ukazujących z całą ostrością marginalizację społeczną i ekonomiczną, skrajnie ciężkie, wręcz nieludzkie warunki życia codziennego, opresję i poniżenie, jakiego doznawali ludzie (członkowie społeczności) określani mianem „niedotykalnych”. Szczególną uwagę zwraca opresja uwarunkowana płcią (str. 114) – kobiety narażone są w sposób szczególny na przemoc i to dwojaką, zarówno wewnątrz społeczności dalitów, jak też pochodzącą z zewnątrz, i to w jeszcze większym stopniu.

Małżeństwo Baisantri było nieudane, mąż ją znieważał, upokarzał a nawet bił – typowy przykład przemocy domowej (str. 119). W rezultacie Baisantri wystąpiła o rozwód. Autorka wyraża przypuszczenie (str. 120), że to właśnie owa skrajna marginalizacja kobiet, narażonych na poniżenie i przemoc domową popchnęły Baisantri do sięgnięcia po pióro i opisanie kolei jej życia. Nie bez znaczenia było także i to, że jeszcze jako młodziutka studentka Baisantri żywo zaangażowała się w ruch dalicki (m.in. organizowała konwencje) pod przywództwem dra Ambedkara. Baisantri był gorącą zwolenniczką Ambedkara – poznała go osobiście; był dla niej wzorem, przewodnikiem w walce o prawa dalitów. Literatura powinna podążać za sloganem Ambedkara – *Learn, organize and agitate* (str. 121). Końcowa część rozdziału I poświęcona jest analizie języka i stylu Baisantri. Jak pisze Autorka (str. 129), jej „autobiografia jawi się jako ‘ja narracyjne’ o wielu obliczach, które wyłania się z wielopłaszczyznowej zbiorowej tożsamości autora(ki) jako stygmatyzowanej dalitki, która osiągnęła społeczną i ekonomiczną emancypację i stała się częścią klasy średniej.” Autorka kończy rozdział (str. 130) słowami dezaprobaty wobec opinii (Hunt 2007) jakoby autobiografie dalitów w języku hindi miały na celu „public consumption”, a nie refleksję osobistą.

Przyznam, że rozdział ten przeczytałem z żywym zainteresowaniem, po części ze względu na pojawiającą się często postać dra Ambedkara, przywódcy ruchu „uciemżonych”, i związków bohaterki rozdziału z tym ruchem – jak już powiedziano, Baisantri była aktywistką i wielką zwolenniczką Ambedkara („ambedkarystką”). Dr Ambedkar wsławił się

dalit, używany przez „niedotykalnych”, który zastąpił dawniejsze określenie wprowadzone przez Gandhiego, *haridżanie* – „dzieci Boże”.

⁹ Autorka zapowiada publikację artykułu pt. „Od haridżanów do dalitów. Literatura dalicka w hindi na przykładzie autobiografii Kausalyi Baisantri i Omprakasha Valmikiiego” (zob. Browarczyk, „Pamięć i niepamięć”, *Przegląd Orientalistyczny* 1-2, 2016: 52 przyp. 25; o ile mogłem się zorientować, artykuł ten nie ukazał się jeszcze drukiem.

m.in. przeprowadzeniem na początku lat 50. ubiegłego wieku masowej konwersji „niedotykalnych”-dalitów na buddyzm (jak wiadomo, doktryna buddyjska neguje podziały kastowe). Byłem ciekaw, czy echa tej bezprecedensowej akcji społeczno-religijnej znalazły jakiś oddźwięk w autobiografii Baisantri – niewątpliwie tak (zob. np. str. 82-83, 113, 122).

Drugi rozdział nosi tytuł „Pani Sharma zostaje pisarką” (str. 131). Bohaterką jest Maitreyi Pushpa i jej obszerna autobiografia (a właściwie dwie autobiografie). Maitreyi Pushpa przeszła długą drogę – od typowej żony (gospodyni domowej, housewife) do pisarki, wziętej autorki licznych utworów w języku hindi, która zdobyła wielką popularność i uznanie czytelników. Karierę pisarską zaczęła późno, jako 40-letnia kobieta. Zadebiutowała w 1990 roku zbiorem opowiadań. Była płodną pisarką, napisała 27 książek, w tym aż dwie autobiografie. Interesującym zabiegiem było włączenie przez autorkę biografii matki do autobiografii córki. Habilitantka w swej analizie dwutomowej autobiografii ukazuje przejście od autobiografii „powieściowej” („znowelizowanej”) do autobiografii „konwencjonalnej”, zwraca uwagę na zmianę strategii narracyjnej przyjętą przez autorkę (str. 136). W drugim tomie widoczny jest zupełnie różny typ narracji (str. 151). Następuje bowiem znaczący zwrot w konstruowaniu narracyjnego ‘ja’, zauważalna staje się odmienność opowieści względem narracji subiektywności i sprawczości. Pojawia się motyw rozłąki i ponownego połączenia (*viraha* – *samyoga*), znany zresztą z sanskryckiej literatury klasycznej. W konkluzji swych analiz Habilitantka wyróżnia elementy autobiografii P. Maitreyi wskazując miejsca, gdzie autobiografia „znowelizowana” (powieściowa) spotyka się z „konwencjonalną”.

Kolejny, trzeci rozdział (str. 169 i nast.), poświęcony jest postaci Prabhy Khaitan i jej autobiografii (autobiografia ‘ja’ jako ‘innego’). Prabha Khaitan (1942-2008) była niezwykle kobietą, która odniosła sukces w wielu dziedzinach („kobieta sukcesu”). Była nie tylko znakomitą pisarką, poetką i wybitną intelektualistką, lecz także działaczką feministyczną i założycielką fundacji wspierających ruch na rzecz kobiet, a przy tym odnosiła sukcesy jako przedsiębiorca (businesswoman) i jako pierwsza kobieta stanęła na czele Calcutta Chamber of Commerce.

Prabha Khaitan swe intelektualne inspiracje czerpała w pism egzystencjalistów, w szczególności fascynowała się twórczością Simone de Beauvoir („She is the other”), przetłumaczyła na hindi utwór *The Second Sex* (de Beauvoir, 1990), który ukazał się w 1991 r. pod tytułem *Strī upekṣitā* (Browarczyk: „The Neglecting of Women”). Intrygowało ją pojęcie „inności”, „bycia innym, różnym (od)” (*anyā*). Myśl filozoficzna egzystencjalistów (Sartre, Camus, de Beauvoir) pasjonowała Khaitan – jej rozprawa doktorska o egzystencjalizmie Sartre’a ukazała się drukiem w 1984 roku. Autobiografia Khaitan ukazała się dopiero w 2007 roku, na rok przed śmiercią autorki, pod znanym tytułem *Anyā se ananyā*, który Browarczyk tłumaczy „Once the Other One, Now the Only One” (a dosłownie: „From the Other One to the Only One”). Jak pisze Habilitantka (str. 170), u podstawy konstrukcji narracyjnego ‘ja’ w autobiografii Khaitan leży jej długoletni związek z żonatym mężczyzną, „relacja naganna społecznie”. Tytuł można by zinterpretować jako narrację o życiu autorki począwszy od bycia ‘inną’, ażeby z czasem dojść do stanu ‘jedynej’ (‘wyjątkowej’, ‘odmiennej’). Jak podkreśla Habilitantka (str. 171), autobiografia Khaitan jest czymś więcej niż portretem wrażliwej kobiety, pochłoniętej introspekcją, analizowaniem „zakazanej” relacji

i mechanizmów społecznego wykluczenia, które boleśnie przeżywała. W ujęciu całościowym autobiografia Khaitan jest opowieścią dygresyjną i do pewnego stopnia otwartą, która charakteryzuje się poetyckim językiem pełnym metaforycznych obrazów, dających się w różny sposób interpretować i często powiązanych z ciałem (cielesnością) i zmysłami (zmysłowością) (str. 174). Habilitantka wskazuje na „metaforyczny idiom”, którym posługuje się autorka autobiografii: „Kobiece doświadczenie cielesne jest obecne w narracji w lirycznym idiomie obrazowania, lecz także w jej opisach kobiecych doświadczeń albo ‘rytów przejścia’ – [takich jak] menstruacja, gwałt, seksualność, aborcja, doświadczenie lesbijskie, czy menopauza” (str. 175). (Kwestii kobiecej seksualności w twórczości Khaitan poświęca Habilitantka dużo uwagi, np. str. 190-192 długie wywody o menstruacji).

Interesujący jest podrozdział o „słownictwie inności”, jakim się posługuje Khaitan (str. 209). Używa ona mianowicie trzech rodzajów rzeczowników; są to, po pierwsze, określenia odnoszące się do kobiet pozostających w nielegalnych związkach (kochanka, utrzymanka, prostytutka) i – przeciwnie – do kobiet skrzętnie wypełniających swe role jako oddane żony (*patnī*, *pativratā*); po drugie – postaci mitologicznych bogiń o życzliwej, przyjaznej naturze (przede wszystkim *Satī*) lub o naturze potężnej mocy (*Devī/Śaktī*); i wreszcie po trzecie, określenia wybrane przez Khaitan w celu definicji samej siebie (*svatantr* ‘niezależna’, *svāvalambī* [dosł.] ‘polegająca na sobie samej’, ‘samodzielna’).

Podsumowując ten rozdział książki, Habilitantka w swym Autoreferacie napisała (str. 6):

„Narracyjne ja’ w przypadku Prabhy Khaitan pokazuje, niewątpliwie nawiązując tu do egzystencjalistycznego spojrzenia, ale również do reinterpretacji pewnych wzorów indyjskiej kobiecości, kobietę wyzwalającą się z tradycyjnych ról i oczekiwań, która płaci za to świadomie wysoką cenę osobistą.”

Wreszcie czwarty i ostatni rozdział książki poświęcony jest życiu i twórczości Chandrakiran Sonrexy (str. 223 i nast.). Podtytuł rozdziału „Maina w klatce w poszukiwaniu miejsca dla siebie” nawiązuje do tytułu autobiografii (*Piñjre kī mainā*); ponadto charakteryzuje autobiografię jako „epikę codzienności”. Habilitantka, objaśniając motyw kobiety jako ptaka uwięzionego w klatce, przywołuje liczne przykłady utworów, w których pojawia się metaforyczny obraz ptaków i ptaków w klatce. Tu można by dorzucić także strofę 82 ze sławnego poematu Kalidasy „Obłok posłańcem” (*Meghadūta*), gdzie się pojawia obraz mainy (*sārikā*) o słodkim głosie (*madhura-vacanā*) pozostającej w klatce (*pañjara-sthā*) (ed. Sahitya Akademi, 1970).

Autorka szczegółowo omawia życiorys Sonrexy (m.in. jej związki z Arya Samaj) i jej twórczość (str. 226-232), po czym przechodzi do analizy autobiografii. Ta obszerna, licząca ponad czterysta stron książka ukazała się drukiem w 2008 roku. Motyw ptaka uwięzionego w klatce pojawia się często w narracji Sonrexy jako aluzja do ograniczenia ruchu i emocjonalnej izolacji, jak również motyw latania/lotu jako figury metaforycznej nieograniczonej wolności. Sonrexa podkreślała „dar dydaktyczny”, jakim powinna się odznaczać autobiografia, tzn. ma mieć cel utylitarny, niepozbawiony walorów estetycznych. Cechą charakterystyczną jej narracji jest „epika codzienności”, skrzętny zapis codziennych zdarzeń, obowiązków. I znów pozwolę sobie przywołać celną charakterystykę pisarki i jej dzieła podaną przez Habilitantkę w Autoreferacie (str. 6):

„W strategii budowania narracji widać tu tradycyjne wzorce kulturowe kształtujące model indyjskiej kobiecości właściwe dla wcześniejszego okresu pisarstwa hindi, ale przede wszystkim widać pewien wielogłos ‘narracyjnego ja’ kreowanego przez Sonrexę. Pisarka w tej samej opowieści przedstawia siebie z jednej strony w rolach narzuconych jej przez społeczeństwo: posłusznej córki i siostry oraz wiernej, zaradnej choć nieszczęśliwej w małżeństwie żony, co daje jej pewne poczucie sprawczości. Z drugiej strony ukazuje siebie jako osiagającą sukces i aktywną – bez uciekania się do łamania społecznych reguł – kobietę.”

Książka dr Moniki Browarczyk jest nowatorskim opracowaniem wybranej reprezentatywnej grupy tekstów z rosnącego wciąż korpusu literatury autobiograficznej autorstwa kobiet indyjskich. Habilitantka skupiła swą uwagę na kilku wybranych autobiografiach napisanych w języku hindi, powstałych w ciągu ostatnich dekad. Autobiografie te odzwierciedlają cały splot zagadnień i problemów, z jakimi boryka się kobieta w Indiach. Autorka w swoich wnikliwych analizach opiera się zarówno na obszernym korpusie literatury w hindi, jak również korzysta obficie z dorobku innych badaczy, co widać w rozbudowanym aparacie krytycznym. Badania i analizy prowadzi Autorka na kilku płaszczyznach wzajemnie się przenikających. Jest więc płaszczyzna historyczno-literacka, czyli panorama literatury w hindi i na tym tle ukazane są utwory, będące przedmiotem dalszych analiz. Analizy te przebiegają na płaszczyźnie teoretycznej (przede wszystkim wyróżnia się teoria ‘narracyjnego ja’), jak również krytyczno-literackiej, gdy Autorka podejmuje próby głębszej, kontekstowej interpretacji utworów autobiograficznych, wydobycia ukrytych wątków i aluzji, ich symboliki. Wreszcie, ukazuje autorki omawianych autobiografii w całym kontekście ich życia osobistego (przede wszystkim małżeńskiego), ich relacji rodzinnych, w skomplikowanych realiach indyjskich stosunków społecznych, uwarunkowaniach kulturowych, tradycyjnej obyczajowości, itp. Dzięki temu czytelnik ma przed sobą plastycznie nakreślony obraz współczesnych problemów kobiet indyjskich, wyłaniający się z ich twórczości autobiograficznej.

Habilitantka podkreśla (Autoreferat, s. 6), że:

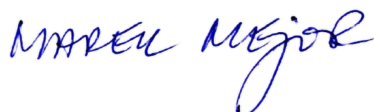
„Analizowane autobiografie kobiet to nowe i warte badań zjawisko w literaturze języka hindi. Teksty te pozwalają czytelnikom zobaczyć, jak autorki widzą siebie we współczesnym społeczeństwie indyjskim i jak kreują swoje ‘narracyjne ja’ poprzez różne strategie budowania opowieści. Analiza autobiografii kobiet w hindi daje możliwość stosowania szerokich odniesień teoretycznych do badań literackich, feministycznych i studiów postkolonialnych. (...) Z badań wyłania się nie tylko obraz nowego zjawiska literackiego w hindi i jego recepcji w kulturze indyjskiej, ale również zagadnienia związane z kreowaniem tożsamości i sprawczości w kontekście pozycji kobiet, podziałów społecznych, kastowych czy politycznych.”

We Wstępie (Introduction, str. 16) omówionej powyżej książki, która stanowi główne osiągnięcie naukowe Habilitantki, Autorka zaznacza, że wykorzystwała w niej swoje wcześniejsze badania, które prezentowała w formie artykułów i referatów na konferencjach międzynarodowych. Do oceny dorobku naukowego Habilitantka załączyła także serię

artykułów naukowych, w większości w języku angielskim, których tematyka w dużej części pokrywa się z tematem książki (długa lista artykułów znajduje się tamże, przyp. 7).

Konkluzja:

Stwierdzam z całym przekonaniem, że przedstawiona do oceny książka dr Moniki Browarczyk spełnia pod każdym względem (i to z nawiązką) wszelkie wymogi stawiane rozprawom habilitacyjnym, zaś dorobek naukowy Habilitantki, jak również jej działalność dydaktyczna, organizacyjna, translatorska, świadczy o jej dojrzałości naukowej, szerokości i głębi zainteresowań oraz znakomitym opanowaniu warsztatu filologicznego i metodologicznego. Wobec powyższego wnoszę o dopuszczenie Habilitantki do dalszych etapów procedury habilitacyjnej.

Marek Mejor